

Itsemääräämisoikeus

TEORIASTA KÄYTÄNTÖÖN

***Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä &
Anna Mäki-Petäjä-Leinonen (toim.)***

Vastapaino
Tampere 2023

DOI: 10.58181/VP9789523970069

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttöilupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:

- Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden laitos
- Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta
- Suomen Akatemian rahoittama Vammaisuus ja ihmisarvo (Disability & Dignity) -hanke
- Suomen Akatemian rahoittama Algoritmisen läpinäkyvyyden mahdollisuudet ja rajoitukset (AlgoT) -hanke
- Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittama hanke: Hyvinvoinnin turvaaminen pandemia-aikoina: kohti yhteistyöhön perustuvaa syndemioiden hallintaa (WELGO)
- Koneen säätiön rahoittama hanke: Varjoja paratiisissa? Muistisairaana ihmisen oikeuksien toteutuminen hyvinvointivaltiossa (VAPA)
- Helsingin yliopiston rahoittama Eläimet hyvinvointiregimissä -hanke

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-006-9 (painettu kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523970069 (Open Access)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Painopaikka: Drukätava, 2023

Sisällys

- 1 Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen:
Johdanto: itseys, autonomia ja itsemääräämisoikeus 7

Osa I: Itsemääräämisoikeuden filosofia

- 2 Niko Noponen: *Miten torjua herruutta – itseään määrävien kansalaisten tasavaltainen vapaus* 51
- 3 Markku Oksanen: *Itsemäärääminen ja itsensä omistaminen* 73
- 4 Arto Laitinen: *Voiko yliopisto olla täysin autonominen?* 95
- 5 Matti Häyry: *Itsemääräämisoikeus ja oikeudenmukaisuus bioetiikassa* 113
- 6 Maija Aalto-Heinilä: *Autonomia ja hyvinvointi* 133

Osa II: Itsemääräämisoikeus oikeusteoriassa

- 7 Paul Tiensuu: *Itsemääräämisoikeuden perusteleminen ihmisoikeutena* 155
- 8 Ida Koivisto & Pauli Rautiainen: *Valtio yksilön itsemääräämisoikeuden määrittäjänä* 183
- 9 Sanna Mustasaari: *Bileet! Feministinen teoria, relationaalinen autonomia ja nuorten seksuaalioikeudet* 209
- 10 Visa Kurki: *Eläinten itsemääräämisoikeus?* 233
- 11 Jenni Hakkarainen: *Kuinka digitaalinen ihminen kootaan?* 251

Osa III: Autonomia ja itsemääräämisoikeus käytännössä

- 12 Kirsi Pollari: *Lapsen itsemääräämisoikeus terveydenhuollossa* 273
- 13 Heidi Vanjusov: *Asiakkaan osallisuus itsemääräämisoikeuden ilmentäjänä päihdepalveluissa* 303
- 14 Susanne Uusitalo: *Itsemääräämisoikeus, addiktio ja ”väärät valinnat”* 329
- 15 Anna Mäki-Petäjä-Leinonen: *Autonomiia relaatioissa – ikääntyvien ihmisten kokemuksia autonomiansa toteutumisesta* 349
- 16 Henna Nikumaa: *Muistisairaana autonominen toimijuus – sairastuneen yksilölliset ja termisidonnaiset kokemukset* 365

Kiitokset 391

Kirjoittajat 392

Jenni Hakkarainen

11 Kuinka digitaalinen ihminen kootaan?

Internetistä ja oikeudesta

”Having two identities for yourself is a lack of integrity.”¹

”Data is everything, and everything is data.”

Mikä sinä olet? Molemmat yllä olevista lainauksista tavoittavat jotain olennaista tästä ajasta ja tämän luvun aiheesta, digitaalisesta itsemääräämisoikeudesta. Ensimmäisen lainauksen viesti on, että ihmiset ovat kokonaisia yksilöitä toimintaympäristöstä riippumatta, eikä ihmisellä tulisi olla useita erilaisia rooleja tai persoonia. Lainaus on Facebookin perustajalta Mark Zuckerbergilta, jolloin sen voisi ajatella tarkoittavan myös sitä, että sosiaalisen median profiilin tulisi vastata sitä henkilöä, joka profiilin on luonut. Todellisuudessa ihmisellä on kuitenkin useita erilaisia rooleja ja naamioita, joita käytämme eri tilanteissa tietoisesti tai tiedostamatta.² Jälkimmäinen lainaus on puolestaan 2010-luvulla usein toistettu mantra, joka korostaa datan merkitystä taloudellisten ja poliittisten valtasuhteiden uudelleenjaossa. Sen ydinajatus on ilmaistu eri muodoissa: data on uusi öljy, hallitse dataa niin hallitset maailmaa ja niin edelleen. Toisaalta jos kaikki on dataa, onko myös ihminen ja tämän identiteetti vain dataa?

Jokapäiväisen elämän digitalisoituminen ja toiminnan siirtyminen tietoverkkoon ovat synnyttäneet kysymyksiä siitä, ovatko fyysiseen maailmaan tarkoitetut oikeudet riittäviä turvaamaan verkossa

1 Ks. <https://www.youtube.com/watch?v=6PqIzE1NYqU> (viitattu 29.11.2019).

2 Rautiainen & Koivisto 2018, 465–466.

tapahtuvaa toimintaa tai kuinka eri oikeuksia tulisi ylipäättänsä tulkita tietoverkkoympäristöissä. Kootusti voitaisiin todeta, että yksilön oikeudet digitalisissa toimintaympäristöissä, kuten internetissä tai sosiaalisen median alustalla, koostuvat useista eritasoisista oikeuksista. Näitä ovat muun muassa oikeus olla tulematta syrjityksi, sananvapaus ja oikeus tehokkaiisiin oikeussuojakeinoihin. Periaatteessa yksilö nauttii samoista oikeuksista kuin fyysisessäkin maailmassa. Käytännössä näin ei kuitenkaan usein ole.

Internetin yleistyttyä 1990-luvulla huomio kiinnittyi ensisijaisesti siihen, kuinka turvata jokaiselle oikeus päästä tietoverkkoon.³ Internetin arkipäiväistyttyä kiinnostus siirtyi nopeasti muihin teemoihin. 2000-luvun johtavia aiheita ovat olleet etenkin ihmisen autonomiaan kohdistuvat uhkat⁴ sekä yksityisyyden katoamiseen liittyvät riskit,⁵ jotka ovat lisääntyneet ennen kaikkea verkkovalvonnan, informaatiovaikuttamisen ja datataloudeksi kutsuttujen ilmiöiden seurauksena. Monet tutkimusta hallitsevista teemoista sivuavat myös itsemääräämisoikeutta, sillä esimerkiksi autonomia tai oikeus rauhoitettuun elinpiiriin kuuluvat olennaisina osina itsemääräämisoikeudenkin sisältöön.

Käsittelen tässä luvussa teknologiaa ja itsemääräämisoikeutta sosiaalisten medioitten alustojen kautta. Tarkastelun kohteeksi otan datasubjektin eli sen luonnollisen henkilön, jonka henkilötietoja käsitellään erilaisissa tietojärjestelmissä, ja jolle henkilötietojen suoja oikeudellisissa instrumenteissa kanavoidaan. Kysyn mistä kaikesta datasubjekti saa määrätä ja mitkä ovat datasubjektille annettun, niin kutsutun tiedollisen itsemääräämisen rajat. Tällä hetkellä tiedon merkitys on korostunut. Väitteeni on, että datan määräämistä korostava sääntely voi estää meitä näkemästä muita tärkeitä kysymyksiä digitaalisen toimijuuden olemuksesta ja digitaalisen toiminnan oikeudellisesta asemasta.

Toimijuudella tarkoitan tässä itsenäiseen toimintaan ja valintoihin kykenevää yksilöä.⁶ Oikeuden, yhteiskunnan ja teknologian

3 Koulou 2012, 298–299.

4 Mm. Brownsword 2012; Veerbeek 2011.

5 Mm. Cohen J. 2012; Hildebrandt 2015.

6 Saariketo 2013, 270.

vuorovaikutusta tutkiva Mireille Hildebrandt erottaa toisistaan ihmistoimijuuden (*human agency*), digitaalisen tai datavetoisen toimijuuden (*data-driven agency*) ja keinotekoisen toimijuuden (*artificial agency*).⁷ Digitaalinen toimijuus on häilyvä käsite, mutta Hildebrandt tarkoittaa sillä pääasiassa erilaisissa digitaalisissa toimintaympäristöissä aistivaa toimijaa, jonka havainnointikyky on rajoittunut sähköisessä muodossa esitetyn tiedon havainnointiin.⁸ Esimerkki tällaisesta on vaikka verkossa pelattavassa roolipelissä seikkaileva hahmo, joka reagoi virtuaalisen pelimaailman tapahtumiin, tai sosiaalisessa mediassa kommunikoiva, näytöllä viliseviin viesteihin reagoiva poliittinen vaikuttaja.

Vaikka erilaisten toimijuuksien jaottelu auttaakin hahmottamaan digitaalisen toimintaympäristön erityispiirteitä, eri kategorioiden väliset raja-aidat eivät käytännössä ole selkeitä. Kun luonnollinen henkilö asioi tietoverkossa, on kyse ennemminkin eräänlaisesta hybridimäisestä toiminnasta. Tiedon prosessointi ja reagointi on seurausta datavetoisen ympäristön ominaispiirteistä sekä fyysisistä reaktioista eli analogisen (luonnollisen toimijuuden) ja digitaalisen (digitaalisen toimijuuden) välisestä vuorovaikutuksesta.

Kuvaan seuraavaksi lyhyesti itsemääräämisoikeuden käsitettä ja sitä, mitä se tarkoittaa digitaalisissa toimintaympäristöissä. Lisäksi esittelen datasubjektin ja tiedollisen itsemääräämisoikeuden käsitteet. Niiden jälkeen käsittelen yksilön ja sosiaalisen median välistä suhdetta sekä yksilön ja sosiaalisen median vastavuoroista rakentumista. Lopuksi esitän johtopäätökset.

Teknologia ja itsestä määrääminen

Itsemääräämisoikeuden merkitys ei ole yksiselitteinen, ja siksi on luontevaa hahmottaa se usean eri oikeuden yhteisvaikutuksesta koostuvana asiintilana.⁹ Itsemääräämisoikeus liittyy kiinteästi fyysiseen itsestä määräämiseen, kuten oikeuteen määrätä omasta fyysi-

7 Hildebrandt 2015, 22–30.

8 Hildebrandt & O'Hara 2020, 1–2.

9 Ks. tämän teoksen luvut 7 ja 8.

sestä koskemattomuudesta. Ihmisarvon vaalimisen lisäksi itsemääräämisoikeudessa on kyse osallistumisoikeuksista. Ida Koiviston mukaan itsemääräämisoikeus kattaa muun muassa oikeuden elämään ja vapauden määrätä toimistaan, mutta myös oikeuden osallistua yhteiskuntaan.¹⁰ Itsemääräämisoikeuteen sisältyy siis tiettyssä määrin myös oikeus ylläpitää sosiaalisia suhteita ja oikeus olla olemassa itsen ulkopuolelle.

Itsestä määräämisen ongelma digitaalisissa rakenteissa kiinnittyy kolmeen ydinkysymykseen: kenen itsemääräämisoikeudesta verkkoympäristössä on kyse, mistä verkkoympäristössä määrätään ja miltä itsemääräämisoikeudella verkkoympäristössä suojaudutaan? Itsemääräämisoikeus on perinteisesti suojannut yksilöä valtion kohutuuttomalta puuttumiselta tämän vapauspiiriin. Se tuottaa yksilön ja ylivertaisessa valta-asemassa olevan valtion välille eräänlaisen suoja-kalvon, jonka turvin henkilö pystyy nauttimaan rajoitettua ruumiilista koskemattomuutta ja kehittämään omaa persoonaansa. Koska digitaalisten alustojen merkitys vuorovaikutuksen ja yhteiskunnallisen osallisuuden välittämisessä on kasvanut merkittävästi, ei liene ihme, että myös itsemääräämisoikeuden digitaalinen ulottuvuus herättää kiinnostusta.

Internetin ja sosiaalisen median toivottiin vielä 2000-luvun alussa demokratisoivan ja tasa-arvoistavan paitsi viestintää myös informaation välittämistä vähentämällä yksityisten mediatalojen roolia informaation tuottamisessa ja kontrolloimisessa. Lisäksi tietoverkon sanottiin mahdollistavan maantieteellisten etäisyyksien kuromisen umpeen ihmisten välillä ja siten vahvistavan yhteiskuntaa, jossa tieto liikkuu soljuvasti paikasta toiseen. Alkuaikojen toiveikas innostus kuitenkin laantui nopeasti, ja television, printtime-dian ja kirjeiden korvautuminen uudella kommunikaation välineellä näyttää vain muuttaneen kontrollin muotoa.

Mediakeskittymien sijasta verkkoa hallitsevat isot yritykset, kuten Amazon ja Google. Myös valtioiden kontrolli tietoverkosta lisääntyy tasaista tahtia.¹¹ Sosiaalisen median alustat säilövät ja ana-

¹⁰ Koivisto 2018, 631.

¹¹ Zuboff 2018, 351–353; Castells 2010, 341.

lysoivat kommunikaatiota. Ne moderoivat eli seuraavat alustoilla julkaistua sisältöä ja rajoittavat kommunikaatiota muun muassa poistamalla julkaistuja sisältöjä.¹² Alustojen toimintaa ohjaavat algoritmit tuottavat jokaiselle käyttäjälle personoidun tietovirran, joka on yhdistelmä ystävien tuottamaa sosiaalista ja meille räätälöityä sisältöä, kuten kaupallisesti tai poliittisesti motivoituneita mainoksia ja uutisia. Valtiot niin Aasiassa, Euroopassa kuin Amerikassakin valvovat tietoliikennettä muun muassa rikollisuuden torjumiseksi tai ei-sallittujen mielipiteiden sensuroimiseksi.¹³

Äkillisestä yhteiskunnallisesta muutoksesta ja toimintaympäristön digitalisoitumisesta näyttää syntyvän kiinnostavia oikeudellisia asetelmia. Henkilötietojen käsittelyn ja piilossa tapahtuvan valvonnan voi helposti nähdä uhkaavan yksilön vapauspiiriä ja rajoittavan yhteiskunnallista osallisuutta. Millaisia oikeudellisia mekanismeja meillä on verkossa tapahtuvan toiminnan suojaamiseksi tai verkkoalustojen toimintaan puuttumiseksi? Toisaalta etenkin Yhdysvalloissa väitellään laajasti siitä, missä määrin verkkoalustojen toimintaan ylipäänsä on oikeutettua puuttua oikeudellisin keinoin.¹⁴

Euroopassa sosiaalisten medioiden harjoittamia digitaalisen vallankäytön muotoja on toistaiseksi rajoitettu ennen kaikkea varallisuus oikeudellisin toimin. Yritys on myyjä ja palvelua käyttävä yksityishenkilö kuluttaja. Etiikan tutkija Beate Roesslerin mukaan tiedon ja yksityisyyden vaihdettavuutta ja markkina-arvoistamista painottava perinne on ongelmallinen kolmesta syystä. Roesslerin mukaan henkilötietojen ja yksityisyyden hyödykkeistäminen vaikuttaa toimijuuteen ja digitaalisen toiminnan mahdollisuuksiin. Toiseksi asetelma vaikuttaa markkinoihin epäoikeudenmukaisesti. Kolmanneksi Roessler esittää, että datavetoisen toimijuuden hyödykkeistäminen ja markkinoiden epäoikeudenmukaisuus synnyttävät eettisiä ongelmia sosiaalisen eriarvoistumisen seurauksena.¹⁵

12 Mm. Gillespie 2018.

13 Regan 2015, 50–51.

14 Kosseff 2019, 1–5, 10.

15 Roessler 2015, 145–155.

Varallisuus oikeudellista näkökulmaa on kritisoitu myös oikeudellisesti. Ensinnäkin yritysten markkinatoimintaan, sopimuskäytänteisiin ja vastuuseen keskittyvän sääntelyn nähdään kaventavan luonnolliselle henkilölle kuuluvia perus- ja ihmisoikeuksia, kuten sananvapautta ja sosiaalisia oikeuksia.¹⁶ Toiseksi varallisuus oikeudellista painotusta arvostellaan siitä, ettei se riittävästi huomioi digitaalisen toimijuuden erityispiirteitä ja siten suojaa digitaalista toimintaa sellaisenaan.¹⁷ Yksi keskeisimmistä yksilön ja verkkoalustojen välistä oikeussuhdetta jäsentävistä oikeudellisista instrumenteista on Euroopan unionin yleinen tietosuojasetus (TSA). Ennen kuin käsittelem tätä 2010-luvun yhtä keskeisimmistä yksilön digitaalisia oikeuksia edistävästä normistoista, palaan edellä esittämäni kysymykseen siitä, mistä verkkoympäristössä ylipäätään voidaan määrätä.

Tieto ja digitaalinen ihminen

Digitaalista toimintaa ja toimijuutta on oikeuskirjallisuudessa ja käytännön tietojärjestelmäkehityksessä käsitteellistetty eri tavoin. On puhuttu esimerkiksi byrokraattisesta tai sähköisestä identiteetistä, joka on valtion hallintokoneiston tarpeisiin luotu digitaalinen kopio ihmisestä.¹⁸ Kyse on eräänlaisesta valtion tietojärjestelmiin tallennetusta, henkilöllä olevasta digitaalisesta kaksosesta. Hildebrandt puhuu vuorostaan erilaisissa algoritmisissa prosesseissa muodostetuista data-agenteista.¹⁹

Data-agentit ja sähköiset identiteetit ovat ”sähköisiä versioita” ihmisestä. Konkreettinen esimerkki tällaisesta agentuurista on esimerkiksi profiili, jonka Google luo meistä hakukoneeseen syötettyjen hakusanojen perusteella ja jota yritykset voivat hyödyntää mainontansa tai uutisointinsa kohdentamiseen.²⁰ Data-agentti voi

16 Keskeisimpiä (henkilö)tiedon, yksityisyyden ja varallisuus oikeuden kriitioita lienee yhdysvaltalainen Margaret Radin, joka 1990-luvulta lähtien on käsitellyt muun muassa tiedon, ihmistoimijuuden ja markkinoiden välistä vuorovaikutusta. Ks. Radin 1993.

17 Ks. esim. Hildebrandt 2005; Hildebrandt & O’Hara 2020.

18 Aneesh 2009, 348–349; van Dijck & Jacobs 2019, 7–9. Ks. myös tämän teoksen luku 8.

19 Hildebrandt & O’Hara 2020.

20 Hildebrandt 2015, 23–28.

muodostua rajavalvontaviranomaisen tietokantaan tallennetuista EU-kansalaisen henkilötiedoista tai niinkin arkisesta asiasta kuin sosiaalisen median profiilista, jonka olemme itse luoneet. Kaikkia näitä yhdistää yksi yhteinen tekijä – ne rakentuvat tietoyksiköistä, ja niiden olemassaolo on riippuvainen erilaisista tietojärjestelmistä. Koska data-agentin kokoaminen edellyttää ulkopuolisen tahon, kuten verkkoalustan tai viranomaisen suorittamaa työtä,²¹ liittyy siihen aina myös vallan ja vallankäytön aspekti.²² Joku muu kuin minä itse päättää sen, mitä tietoja kerätään ja tallennetaan, ja mitä niistä päätellään.

Sosiaalisen median alustojen visuaaliset ilmeet eli käyttöliittymät imitoivat fyysistä toimintaympäristöä ja antavat kuvan suorasta yhteydestä yksilön ja muiden käyttäjien välillä. Käyttöliittymän ja visuaalisen ilmeen alle kätkeytyy kuitenkin hyvin toisenlainen taso. Tämä taso rakentuu johdoista, joita pitkin tietoliikenne kulkee laitteesta toiseen, sekä koodista, joka antaa käskyjä kommunikaation mahdollistaville laitteille. Tämän rakennelman ylläpitäminen edellyttää fyysistä työtä. Sosiaalisessa mediassa kommunikoivan data-agentin rakentumista voidaan havainnollistaa jälkimetaforalla. Ihminen luo toiminnallaan tietoverkkoon jälkiä, joita verkkoalustat puolestaan keräävät. Verkkoyritykset kokoavat tiedon muotoon, jonka muut käyttäjät pystyvät käyttöliittymän kautta havainnointiin, tai muotoon, jota alusta pystyy käyttämään omiin tarkoituksiinsa. Digitaalisten rakenteiden toimija on yksinkertaistaen datajäljistä muodostuva kokoomateos, jonka erilaiset verkkoalustat rakentavat aktiivisen työn kautta.

Edellä kuvattuun datajälkien kokoelmaan voidaan viitata usealla eri tavalla, mutta yleisin käytetty termi lienee profiili. Sosiaalisen median käyttäjän näkökulmasta profiili voi olla joko tietoisesti tai tiedostamattoman työn lopputulos. Tietoisesti luotu profiili on esimerkiksi Twitterissä tiedeviestivä professori tai vaikkapa saman henkilön roolipelialustalle luoma punatukkaisen soturinaisen hahmo. Tiedostamattomassa profiilissa on puolestaan

21 Durante 2011, 92.

22 Ks. esim. Kitchin & Dodge 2011; van Dijck 2013; Lehtiniemi & Ruckenstein 2019, 6.

kyse erilaisista datajäljistä koostetusta hahmosta, jota verkkoalustat käyttävät omiin tarkoituksiinsa, kuten mainonnan kohdentamiseen tai räätälöityyn hinnoitteluun. Lisäksi tietoyksiköitä ja profiileja voidaan kaupata tai välittää edelleen esimerkiksi analyyttikkayhtiöille tai valtiollisille toimijoille. Datajäljistä koostetut hahmot on usein luotu ilman henkilön aktiivista ja tietoista panosta, joten ei ole ihme, että epätarkka profilointi, jonka perusteella nuorelle naiselle markkinoidaan postimyyntivaimoja, herättää niin huvitusta kuin kauhuakin.

Tiedon sääntelyn korostuminen vaikuttaa edellä kuvatun perusteella luonteelta. Oikeus ei ole olemassa ainoastaan kielellisissä määritelmässä, kuten periaatteissa. Oikeus on olemassa myös materiaalisissa esineissä. Toisin sanoen oikeuden tulee paikantaa kohteensa. Analogisessa maailmassa oikeuden kohde voi olla vanhus, jonka itsemääräämisoikeutta häntä koskevassa päätöksenteossa halutaan lisätä. Digitaalisessa toimintaympäristössä oikeuden kohteeksi on valikoitunut ennen kaikkea tieto, koska tietoverkossa kaikki on tietoa. Tietoyksikkö luo linkin datasubjektin ja digitaalisen toiminnan välille. Kun lisätään oikeuksia määrätä tietoyksiköstä, vahvistetaan ennen kaikkea luonnollisen henkilön suojaa. Tällä tiedollisella itsemääräämisoikeudella on eittämättä vahvuutensa, mutta myös rajansa.

Datasubjekti ja tiedollinen itsemäärääminen

Paljon huomiota osakseen saanut sääntelyuudistus, toukokuussa 2018 voimaan tullut Euroopan unionin yleinen tietosuojasetus (TSA)²³ on parantanut digitaalisia oikeuksia ennen kaikkea henkilötietojen suojan osalta. Asetus vahvistaa muun muassa luonnollisen henkilön mahdollisuuksia kontrolloida omien henkilötietojensa käsittelyä sekä rajoittaa tapoja, joilla henkilötietoja voidaan hyödyntää. Välillisesti asetusta suojaa myös datasubjektin yksityisyyttä.²⁴ Asetus tuottaa yksilön ja ympäristön välille suoja-alueen, jolla ainakin pintapuolisesti vaikuttaa olevan yhtymäkohtia itsemääräämis-

23 EU 2016/679

24 Lindroos-Hovinheimo 2016, 121–122.

oikeuden tuottaman koskemattomuuden piirin kanssa. Henkilötietojen suojan yhteydessä puhutaankin usein niin kutsutusta tiedollisesta itsemääräämisoikeudesta, joka kanavoidaan datasubjektille eli sille fyysiselle henkilölle, jonka henkilötietoja henkilötietorekisteriin kerätään.

Tiedollisella itsemääräämisoikeudella ei ole vakiintunutta merkityssisältöä, mutta informaatio-oikeudessa sillä tarkoitetaan pääasiassa henkilötietojen suojaa sääntelevien normien seurauksena datasubjektille muodostuvaa oikeudellista asemaa.²⁵ Keskeisiä asetuksessa omaksuttuja, tiedollista itsemääräämisoikeutta palvelevia mekanismeja ovat muun muassa henkilötietojen käsittelyä koskevat informointivelvoitteet. Muita keskeisiä tekijöitä ovat oikeus siirtää tiedot tietojärjestelmästä toiseen ja oikeus tulla unohdetuksi eli tiettyjen edellytysten vallitessa saada tiedot poistettua henkilötietorekisteristä. Kyse on siis sekä menettelyllistä että aineellista suojaa antavasta periaatteesta. Laajassa merkityksessä tiedollisella itsemääräämisoikeudella tarkoitetaan usein myös oikeutta kommunikoida ja oikeutta vastaanottaa tietoja, mutta nämä oikeudet eivät sellaisenaan saa suoraa tukea TSA:n artikloista.

Informointivelvoitteet edellyttävät muun muassa, että henkilötietoja käsittelevät yritykset kertovat datasubjekteille ymmärrettävällä tavalla siitä, milloin ja miten näiden tietoja kerätään ja käsitellään. Oletus on, että datasubjekti pystyy hänelle luovutetun tiedon perusteella tekemään rationaalisia päätöksiä siitä, mitä palveluita hän verkossa käyttää. Velvoitteiden tosiasiallisia vaikutuksia on kuitenkin kritisoiu tutkimuskirjallisuudessa paljon, sillä käsitys ihmisestä rationaalisen verkkotoimijana on osoittautunut pitkälti fiktioksi.²⁶ Kuka meistä ei olisi klikannut ”hyväksyn ehdot” -ruutua luodessamme ensimmäistä kertaa profilia jollekin sosiaalisen median alustalle tai verkkokauppaan? Sopii kysyä, kuinka informoituja olemme näissä tilanteissa olleet ja kuinka rationaalisen harkinnan lopputulema suostumuksemme on todellisuudessa ollut. Suostumus on useammin ilmaisu halusta käyttää palvelua kuin ilmaisu

25 Saarenpää 2012, 231–232; Koillinen 2012, 184–185.

26 Cohen J. 2012, 20–21.

sopimuksen ehtoihin tutustumisesta, joihin myös henkilötietojen käsittelyä koskeva informaatio usein sisältyy.

Varallisuus oikeudellinen painotus voi johtaa siihen, että sääntely normalisoi henkilötietojen ja profiilien kaupallistamisen. Oikeus ikään kuin sanoo: ”Henkilötiedot ovat kauppatavaraa, joita voidaan hyödyntää, kunhan vain noudatatte tietosuoja-asetusta.” Kritiikin mukaan tietoon keskittyvä sääntely on osa pitkää aatehistoriallista jatkumoa, jossa ihmisyys ja esine eli mieli ja materia on historian saatossa erotettu toisistaan. Ihmiskehon tavoin tietokin on materiaa, jota voidaan käyttää ja hyödyntää kuten mitä tahansa esinettä tai raaka-ainetta.²⁷ Henkilötiedon erottaminen ihmisestä on vain yksi uusi keino pilkkoa ihminen yhä useampiin myytäviin palasiin ja siten maksimoida jaettavissa oleva hyöty.²⁸

TSA ei varsinaisesti määrittele henkilötietoa esineeksi, mutta se ei tarkoita sitä, etteivätkö asetuksessa omaksutut sääntelystrategiset valinnat heijastaisi taipumusta ymmärtää tieto esineen kaltaisena asiana. Jälkimetaforan avulla hahmotettava prosessi, joka paljastaa tiedon käsittelyyn liittyvän fyysisen kokoamistyön olevan konkreettinen osa verkkoalustojen toimintaa, vahvistaa tätä oletusta. Tietoa kerätään, käsitellään ja yhdistellään. Sitä poistetaan ja luovutetaan vastineeksi palveluista. Keskittymällä tiedon ja sen käsittelyn sääntelyyn, digitaaliseen toimintaan ja itsemääräämisoikeuteen liittyvät teemat jäävät näkymättömiin. Näin vältetään itsemääräämisoikeuteen liittyviltä suurilta kysymyksiltä.

Vaativuudesta digitaalisen toiminnan ja toimijan suojaamisesta voidaan perustella kahdella, osin päällekkäisellä argumentilla. Ensinnäkin voidaan sanoa, että digitaalinen vallankäyttö muistuttaa valtion vallankäyttöä. Perinteisesti katsotaan, että lainsäädäntö ja byrokraattinen hallintokoneisto luovat valtion alamaissubjektin ja tällä olevan toimintaympäristön. Digitaalisissa toimintaympäristöissä asetelma muuttuu. Siellä yksityiset verkkoalustat luovat yksilöitä kokoamalla

27 Radin & Sunder 2004. Radin kritisoi jo vuonna 1987 sitä, kuinka maailman selittämisessä ja yhteiskunnallisten ilmiöiden selittämisessä käytetään korostuneesti taloudellisia kategorioita, ks. Radin 1987, 1936–1937.

28 De Vries 2016, 80–144; Käll 2017, 1151. Henkilötiedon markkina-arvon määrittelystä, ks. Mak 2018, 31–32.

profileita sekä antavat käyttöömme tilan, jossa erilaiset toiminnan ja kommunikaation muodot ovat mahdollisia.

Toinen argumentti rinnastaa fyysisen maailman toiminnan ja digitaalisen maailman toiminnan. Argumentin mukaan luonnollinen henkilö ei pysty tekemään eroa näiden kahden toiminnan välillä, ja tästä syystä oikeudenkaan ei tulisi alistaa niiden sääntelyä täysin erilaiselle toimintalogiikalle. Tästä näkökulmasta ainakin sellaiset usein unholaan jäävät tiedollista itsestä määräämistä ja itsemääräämisoikeutta tukevat elementit, kuten oikeus osallistua ja puhua, voidaan nähdä tärkeinä oikeuksina, joita ei voida täysin verkkoympäristössäkään sivuuttaa.²⁹ Luonnollisen henkilön suojaaminen henkilötietojen käsittelyä rajoittamalla ja datasubjektia informoimalla ei siis ole riittävä, vaan oikeuden tulisi aktiivisemmin suojata tiedon keräämisestä vapaata digitaalista toimintaa ja kommunikaatiota.

Seuraavaksi tarkastelen yksilön ja verkkoalustojen välistä vuorovaikutusta. Pyrin osoittamaan, että verkkoalustat eivät ainoastaan käsittele dataa, vaan niillä on merkittävä rooli toimintaa tai, Hildebrandtia mukaillen, data-agentuuria luovina ja ylläpitävinä tiloina. Tämä huomio pohjustaa luvun keskeistä väitettä, jonka mukaan tiedon käsittelyyn kiinnittyvä oikeus on vaarassa tyypistää digitaalisen toimijuuden oikeudet datasubjektin luomien tietomöhkäleiden kontrollointia koskevaksi ongelmaksi.

Toiminta tietoverkoissa ja itsemääräämisoikeuden mahdollisuus

Yhteiskunnan, yksilöiden ja tietoverkkojen keskinäisen vuorovaikutuksen tutkimus on kasvattanut suosiota hurjaa vauhtia kuluneiden vuosien aikana, vaikka ihmisen ja teknologisten arkkitehtuurien tutkimuksen historia on huomattavasti pidempi. 1960-luvun tutkimusta värittivät kylmän sodan uhka ja kiinnostus yhteiskunnallis-

29 Tutkimuksellinen mielenkiinto on 2010-luvun lopulta alkaen kiinnostunut sosiaalisten ja kollektiivisten oikeuksien merkitystä internetissä tapahtuvassa toiminnassa. Yksityisyydestä sosiaalisena oikeutena, ks. Regan 2015.

ten infrastruktuurien nopeaa teknistymistä kohtaan.³⁰ 2000-luvulla kiinnostus on kohdistunut ennen kaikkea jokapäiväiseen elämään ja siihen, kuinka erilaiset tietotekniset innovaatiot ovat nopeasti mutta huomaamattomasti vallanneet aremme.³¹ Tietoteknologia ja internet eivät ole vain teknisiä järjestelmiä, vaan ne ovat sosioteknisiä järjestelmiä.³² Sosiaalinen toimintamme kanavoituu yhä enemmän tietoverkossa tarjottaviin palveluihin ja harrastuksiin. Tietoverkot eivät enää toimi taustalla vaikuttavina teknisinä alustoina, vaan niihin kietoutuu yhä enemmän ja enemmän sosiaalisia ja taloudellisia toimintoja sekä odotuksia. Myös ihmis- ja yhteiskunnallinen tutkimus hyödyntää tutkimusasetelmissaan yhä enemmän sosiaalisten medioiden profileita, mikä vuorostaan kytkee tutkimuseettiset pohdinnat osaksi yksilön itsemääräämisoikeutta sosioteknisissä ympäristöissä.

Teknologisten innovaatioiden ja yhteiskunnan välistä riippuvuussuhdetta on aikojen saatossa kuvattu useilla eri tavoilla. Teknologisen determinismin mukaan yhteiskunta ja yksilö ovat alisteisia tekniselle kehitykselle, joka yksipuolisesti määrittää yhteiskunnan nykytilan ja tulevan.³³ Voidaan esimerkiksi nähdä internetin ja sosiaalisen median alustojen itsenäisesti määrittelevän sen, kuinka niissä voidaan toimia ja millaisiksi yksilön itsemääräämisen rajat muodostuvat. Teknologisen kehityksen voidaan nähdä johtavan vääjäämättä joko utopiaan, jossa esimerkiksi sosiaalisen median mahdollistama tasavertainen kommunikaatio luo paremman yhteiskunnan, tai dystopiaan, jossa esimerkiksi henkilötietomme ovat kauppatavaraa ja mahdollistavat alati koventuvan valvonnan ja kontrollin.

Teknologisen determinismin merkitys on 1960-luvulta alkaen vähentynyt niin tieteellisessä, sosiologisessa kuin filosofisessakin ajatustraditiossa. Innovaatioiden ja yhteiskunnan välinen vuorovai-

30 Ks. esim. Laudon 1974. Historiasta myös Saariketo 2020, 21–27.

31 Saariketo 2020, 24–25, 34.

32 Sosioteknisistä järjestelmistä, ks. esim. Regan 2015.

33 Teknologisesta determinismistä yhteiskunta- ja mediatieteissä, ks. Lister ym. 2003, 85–86. Esimerkkinä deterministiseksi mielletystä teknologian filosofista, ks. Ellul 1976.

kutus hahmotetaan yhä enemmän vuorovaikutteisena prosessina, jossa kumpikaan voima ei yksinään riitä selittämään yhteiskunnan tai eri teknologioiden toimintaa, saati määrittelemään tulevaisuutta. Molemmipuolista vuorovaikutusta korostavat näkemykset rakentuvat pitkälti 1960-luvulla muotoutuneelle ja 1980-luvulla suurempaa jalansijaa saaneelle sosiaaliselle konstruktivismille.

Vaikka sosiaalinen konstruktivismi³⁴ ei olekaan yhtenäinen teoria, sen eri muodoille on yhteistä yhteiskunnallisten prosessien ja toimijoiden merkityksen korostaminen siinä, kuinka tieteelliset innovaatiot kehittyvät ja millaisiksi niiden yhteiskunnalliset vaikutukset muodostuvat.³⁵ Teknologian ja yhteiskunnan vuorovaikutus ilmenee usealla eri tasolla. Yksilöt voivat vaikuttaa siihen, millaisiksi sosiaaliset mediat muodostuvat, samalla kun sosiaalisen median alustat muokkaavat yksilön käyttäytymistä. Yhtä lailla oikeudella voidaan vaikuttaa verkkoalustojen toimintamalleihin, vaikka teknologia samalla muuttaakin oikeudellisten käsitteiden merkitysisältöä ja oikeudellisia käytänteitä.

Ajatus vastavuoroisesta rakentumisesta on viety vieläkin pidemmälle muun muassa teknologian ja ihmisyyden yhteensulautumisesta kiinnostuneessa posthumanismissa³⁶ tai transhumanistissa teorioissa.³⁷ Näissä teoreettisissa suuntauksissa yhteiskunta ja yksilö sekä niitä kannattelevat rakenteet liudentuvat epämääräiseksi massaksi, jossa ei ole enää mahdollista tehdä selkeää eroa siinä, mihin yksi loppuu ja mistä toinen alkaa. Tunnetuin vertauskuva ruumiin, teknologian, yhteiskunnan ja kokemuksen yhteensulautumisesta lienee yhteiskunnan ja teknologian suhteita tutkivan Donna Harawayn kyborgi, jonka kehossa ihmisruumis, modernit teknologiat ja keinotekoiset ruumiinosat sulautuvat saumattomasti yhteen.³⁸

34 Berger & Luckmann 1967. 1990-luvulla kehittynyt teknologian ja yhteiskunnan välistä vuorovaikutusta tutkiva niin sanottu *Science and Technology Studies* (STS) niin ikään nähdään usein yhtenä sosiaalisen konstruktivismin myöhempänä kehitysuuntana. Ks. esim. Mackenzie & Wajcman 1999.

35 Lievrouw 2014, 21–22.

36 Braidotti 2013. Ks. kootusti myös Käll 2017.

37 Ks. posthumanismista esim. Braidotti 2013, 90–91 ja transhumanismista esim. Fuller 2018, 56.

38 Haraway 1985.

Kyborgin aistitodellisuudessa teknologiat ja ihmisruumis havainnoivat yhdessä maailmaa ilman, että on mahdollista erottaa eri kokemisen tapoja tai arvottaa toisen tavan ensisijaisuutta.

Kyborgivertauskuva osoittaa sen, ettei aina voida sanoa, mihin teknologia loppuu ja mistä ihminen alkaa. Älykellot, hakukoneet, jalkaproteesit ja viestivälineet muodostavat elimellisen tavan saavuttaa tietoa maailmasta, kommunikoida maailmalle ja ylipäätään olla olemassa. Vertaus niin ikään paljastaa ”aitojen” ja ”keinotekoisten” aistihavaintojen välisen rajan häilyvyyden, sillä tehdessämme havaintoja emme enää pysty kertomaan, milloin aistijana on ihmisruumis ja milloin kokemus maailmasta välittyy teknisen laitteen välityksellä. Edes digitaaliset verkkoalustat ja sosiaaliset mediat eivät ole pelkkiä käteviä käyttöliittymiä, vaan ne muodostavat havainnointia, toimintaa ja kokemusta mahdollistavia tiloja.³⁹ Tietokoneen ääressä istuva datasubjekti osallistuu yhteiskuntaan samanaikaisesti sekä ruumiinsa että sosiaalisen median profiilinsa välityksellä.

On perusteltua kysyä, missä määrin konstruktivismin alleviivaama rakenteellinen vuorovaikutus ja posthumanismissa korostettu kokemuksellinen yhteensulautuminen ovat johtaneet myös oikeudellisten odotusten sekoittumiseen. Kokemuksellinen yhteensulautuminen ja digitaalisen vallankäytön erityispiirteet digitaalista toimintaa ylläpitävinä voimina ohjaavat vuorostaan pohtimaan oikeuden roolia digitaalisen toimijan ja toiminnan suojaamisessa. Luonnollinen henkilö voi toki luoda profiilin, mutta profiilin toiminnan rajat määräytyvät alustan asettamien ehtojen ja sääntöjen⁴⁰ mukaan. Esimerkiksi Facebook pitää itsellään oikeuden yksipuolisesti poistaa asiatonta sisältöä ja sanktioida käyttäjiä sääntöjen rikkomisesta. Se, mitä kulloinkin tulkitaan asiattomaksi, jää verkkoalustan päätettäväksi. Tulisiko meidän voida kommunikoida ja liikkua erilaisilla verkkoalustoilla ilman, että datajälkiämme kerätään

39 Ks. mediatutkimuksessa Lister ym 2003, 202–204; 266–68. Oikeustieteellisessä kirjallisuudessa Cohen J. 2012, 32–33.

40 Suurin osa erilaisista verkkoalustoista, sosiaalisen median alustoista aina virtuaalisiin pelialustoihin, on julkaissut verkkosivuillaan sopimusehdoista erilliset ”yhteisösäännöt”, joissa linjataan muun muassa se, millaisia kuvia ja sisältöjä alustalla saa julkaista. Ks. tarkemmin esim. Gillespie 2018, 6–10.

ja hyödynnetään, tai ilman, että verkkoalusta voi yksipuolisella päätöksellään sensuroida muutoin laillista puhettamme? Toisin sanoen onko luonnollisen henkilön suojaaminen riittävä digitaaliselle itsemääräämisoikeudelle vai tarvitsimmeko jotain enemmän?

Digitaalinen itsemääräämisoikeus ja tiedon sääntelemisen rajat

Henkilötietojen käsittelyä koskeva lainsäädäntö suojaa ennen kaikkea datasubjektia. Tietosuoja-asetus asettaa rajoituksia ja ehtoja henkilötietojen käsittelylle, ja se on kirjoitettu ennen kaikkea tietoja kerääville ja käsitteleville toimijoille. Asetus tarjoaa suojaa ensisijaisesti niitä verkkoyritysten luomia profiileja vastaan, joita yritykset käyttävät omiin tarkoituksiinsa – vaikkapa mainoksien kohdentamiseen ja analytiikkaan. Lisäksi asetus rajoittaa sellaisten profiilien kokoamista, joihin ei ole erillistä oikeusperustaa. Asetus siis suojaa datasubjektia rajoittamalla henkilötietojen käsittelyä, mutta ei digitaalisissa ympäristöissä tapahtuvaa toimintaa.

Edellä maalattu kuva digitaalisesta itsemääräämisoikeudesta saattaa vaikuttaa lohduttomalta. On kuitenkin syytä kuvitella vaihtehtoisia tulevaisuuksia sosiaaliseen, tekniseen ja oikeudelliseen ympäristöön upotetulle digitaaliselle toiminnalle. Deterministi todennäköisesti jättäisi itsestä määräämisen muotoutumaan luonnollisesti, jotta välttyttäisiin jokaista sääntelypyrkimystä edeltävien vaikeiden poliittisten päätösten tekemiseltä.⁴¹ Konstruktivistisesti ehkä huomauttaisi, että verkkoalustat itsekkin ovat aktiivisia toimijoita, joihin yksilön ja etenkin yhteiskunnan toimilla voidaan vaikuttaa. Katse luultavasti kääntyisi lainsäätäjän puoleen, kun kysyttäisiin, onko olemassa oleva tietosuojan ja henkilötietojen sääntely riittävä suojaamaan digitaalista toimintaa.

41 Laudon 1974, 51. Kenneth Laudonin tutkimus 1970-luvun tietoteknistyvistä valtionhallinnosta osoitti, kuinka valtionhallinnon tekninen kehitys tapahtui pääosin tietokoneita ja ohjelmistoja kehittävien tutkijoiden ja yritysten johdolla. Reformeja ei niinkään perusteltu poliittisesti tai oikeudellisesti, vaan innovaatiotoiminnan edistämiseksi.

Posthumanistiksi tunnustautuva veisi kritiikin vieläkin pidemmälle pyrkinessään purkamaan datakeskeisyyden ilmiötä ja osoittamaan sen taustalla hämmöttäviä vallankäytön rakenteita. Ymmärrys oikeuden, datan ja kaupallisesti motivoituneiden ideologioiden yhteydestä vuorostaan auttaisi kyseenalaistamaan aiemmin keinotekoisiksi miellettyjen toimijuuksien asemaa yhteiskunnassa.⁴² Datasubjekti-käsitteen täydentäminen digitaalisen toimijuuden käsitteellä olisi vuorostaan ensimmäinen askel sellaisen kielen ja sanaston luomiselle, joka lisäisi oikeudellista ymmärrystä niistä moninaisista tavoista, joilla oikeudelliset, sosiaaliset sekä digitaaliset ympäristöt luovat ja ylläpitävät toimintaa.

Yksilön alisteisen aseman digitaalisen vallankäytön kohteena katsotaan usein johtuvan liiketaloudellisista syistä, sillä verkkoalustat ovat kannattavia ainoastaan siksi, koska ne jalostavat dataa. Vastaukseksi tähän on esitetty muun muassa liiketoiminnallisten mallien uudelleenjärjestelyyn keskittyviä toimenpiteitä, kuten nykyistä tiukempia henkilödatan hyödyntämiskieltoja,⁴³ tai kasvavien datamarkkinoiden hillitsemistä suoraviivaisesti riisumalla tiedolta sen rahallinen arvo. Mikäli tietoa ei ole kannattavaa myydä, sitä ei ole kannattavaa kerätä ja analysoida. EU:ssa datavetoiseen liiketoimintaan on pyritty vaikuttamaan tietosuojalainsäädännön ohella ennen kaikkea kilpailulainsäädännöllä. Ratkaisuehdotukset ovat polveilleet datavetoisten yritysten markkinakäyttäjyymisen hillitsemisestä uusien kilpailuoikeudellisten periaatteiden, kuten oikeudenmukaisuuden, kehittämiseen.⁴⁴

Aineellisen sääntelyn tai uusien käsitteiden kehittämisen ohella vastauksia digitaalisen toiminnan suojaamiseksi on etsitty myös prosessioikeudellisesta sääntelystä. Itsemääräämisoikeuden tehokas toteutuminen edellyttää, että yksilöllä on käytössään keinot rikkomuksien korjaamiseksi. Keskustelu tehokkaan oikeussuojan turvaamisesta verkkoympäristössä liitetään EU:n suunnitelmissa usein vaatimukseen kollektiivisen oikeussuojan edistämisestä lainsäädän-

42 Käll 2017, 1158–1159.

43 Ks. mm. Zuboff 2018; Rouvroy 2013, 161.

44 Ks. esim. Ayal 2014; Marco Colino 2019.

nöllisin keinoin⁴⁵ ja uusien menettelyiden kehittämistä tilanteisiin, joissa yksittäinen koettu vääräys ei riitä ylittämään oikeudenkäyntikynnyksen edellyttämää intressiä.⁴⁶ Koska oikeudenmenetysten tai -loukkausten havaitseminen verkkoympäristössä on vaikeaa, keskustelu kollektiivisista oikeussuojakeinoista on keskittynyt ennen kaikkea viranomaisvalvonnan merkitykseen. Toimivaltainen viranomainen, kuten tietosuojavaltuutettu, voi toimivaltuuksiensa rajoissa puuttua haitalliseen ja lainvastaiseen toimintaan ja velvoittaa yritystä korjaamaan prosessejaan. Toiminnan korjaaminen vuorostaan tuottaa välillistä suojaa esimerkiksi kaikille niille henkilöille, joiden tietoja yritys käsittelee.

Populaareissa puheenvuoroissa esitetään toisinaan vaatimuksia vahvistaa perus- ja ihmisoikeuksien asemaa verkkoympäristössä. Tähän on pyritty tiivistämällä verkkoalustojen ja valtioiden välistä vuorovaikutusta sekä asettamalla julkisen vallan käyttöä rajaavia laadullisia ja menettelyllisiä periaatteita myös digitaalisen vallankäytön reunaehdoiksi.⁴⁷ Lisäksi valtiot voivat tiettyjen edellytysten vallitessa puuttua tilanteisiin, joissa yksityiset toimijat kaventavat yksilön itsemääräämisoikeutta. Yksityisten henkilöiden ja yritysten välisen valtasuhteen sääntely verkkoympäristössä ei kuitenkaan ole ongelmatonta, minkä esimerkiksi keskustelu sananvapaudesta ja sen rajoittamista sosiaalisessa mediassa osoittaa.

Edellä⁴⁸ lyhyesti kuvatut kuvitellut ja olemassa olevat oikeudelliset mekanismit tuntuvat eittämättä riittämättömiltä, mikäli niitä tarkastellaan digitaalisen itsemääräämisoikeuden tukemisen näkökulmasta. Sääntely vaikuttaa sektorikohtaiselta ja pistemäiseltä. Sektorikohtaisella lähestymistavalla on kuitenkin merkitystä. Kuten

45 Jäsenvaltioiden kollektiivisia mekanismeja koskeva direktiivi on keväällä 2020 vielä valmistelussa (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0222_EN.pdf, vierailtu 30.4.2020). Lisäksi mahdollisuus kollektiivisten menettelyiden hyödyntämiseen mainitaan muun muassa tietosuojasetuksessa (artikla 80) ja verkossa toimivia välityspalveluita koskevassa asetuksessa 2019/1150 (artikla 14). Ks. myös Hodges 2019; Hacker 2018.

46 Koulu 2017, 21–25, 41–53.

47 Cohen J. 2019, 239.

48 Esimerkiksi Facebook on perustanut oman sisäisen tuomioistuimen vastaamaan epäoikeudenmukaiseksi ja läpinäkymättömäksi koettuun moderointiin, ks. Maroni 2019.

aiemmin totesin, itsemääräämisoikeus ei koostu yksittäisestä oikeudesta, vaan erilaisten oikeuksien yhteisvaikutuksesta. Yksittäisten perusoikeuksien kuten henkilötietojen suojan parantaminen, tiedon käsittelyn ehtojen rajoittaminen tai prosessuaalisten edellytysten edistäminen voivat pistemäisesti parantaa digitaalisen toiminnan edellytyksiä ja lopulta edistää myös digitaalista itsestä määräämistä.

Verkko ja valta

On usein turhauttavaa kuvitella sellaisia oikeuksia tai toimijuuksia, joita ei vielä oikeudellisessa sanastossa tunnisteta. Kuinka puhua itsestä määräämisestä tietoverkossa, mitkä ovat digitaalisen itsemääräämisoikeuden nykyiset rajat ja tulisiko näitä rajoja haastaa? Tässä luvussa olen käsitellyt itsemääräämisoikeutta digitaalisissa toimintaympäristöissä ja ennen kaikkea itsestä määräävän toimijan raketumista. Samalla luku on herättänyt miettimään olemassa olevien oikeudellisten instrumenttien rajallisuutta.

Aluksi määrittelin sen ”itsen”, josta digitaalisissa ympäristöissä ylipäätänsä voidaan määrätä. Tämä itse on tieto. Tiedon avulla voidaan luoda ja ylläpitää erilaisia hahmoja. Luomme profiileja ja leikimme erilaisilla rooleilla, valtio luo meistä sähköisiä identiteettejä, ja verkkoalustat luovat meistä mainosprofiileja. Itsen määritteleminen pelkäsi tiedoksi osoittautui kuitenkin ongelmalliseksi. Profilin ja datasubjektin välillä on toiminnallinen ja kokemuksellinen yhteys, jota ei voi typistää pelkäsi tiedon prosessoimiseksi. Datasubjektin näkökulmasta digitaalisissa rakenteissa, kuten sosiaalisessa mediassa tai virtuaalisessa pelihuoneessa, toimiminen ei ole vain henkilötietojen käsittelyä, vaan osa laajempaa sosioteknisissä järjestelmissä tapahtuvaa toimintaa.

Tietosuoja-asetus edistää datasubjektin oikeuksia lisäämällä luonnollisella henkilöllä olevaa tiedollista itsemääräämisoikeutta eli aineellista ja prosessuaalista kykyä kontrolloida tietojensa käsittelyä. Vaikka tiedollinen itsemääräämisoikeus antaa datasubjektille kontrollia omien tietojen käsittelystä ja hillitsee jossain määrin kolmansien osapuolten kokoamien datakaksosten, byrokraattisten

identiteettien ja profiilien hyödyntämistä, jättää se digitaalisen toiminnan pitkälti vaille oikeudellista suojaa. Tästä seuraa vaikea kysymys siitä, tulisiko digitaalisen toiminnan ylipäänsä nauttia joistain muista oikeuksista tai mikä olisi kuvitellun itsemääräämisoikeuden olottuvuus.

On ilmeistä, että yksilön ja verkkoyrityksen välinen suhde on muotoutumassa hyvin samankaltaiseksi kuin valtion ja yksilön välinen suhde. Kyse on vastavuoroisesta suhteesta, jossa toinen osapuoli kuitenkin pystyy käyttämään autoritääristä valtaa yksilön ja tämän käytössä olevan elintilan luomisessa. Koska verkkoyritykset valtion lailla luovat ja mahdollistavat toimijuutta ja toimintaa, voisi olla perusteita pohtia yksilön ja digitaalisten rakenteiden välisen suhteen käsitteellistä ja oikeudellista uudelleenjäsentelyä. Perusoikeuskeskustelun siirtäminen verkkoympäristöön ei kuitenkaan ole ongelmattonta tai edes toivottavaa. Vastauksien etsiminen on usein aloitettava muualta – sektorikohtaisesta liiketoiminnan sääntelystä tai yksilöllä olevien vastustamismahdollisuuden parantamisesta. Tämä ei kuitenkaan estä kuvittelemasta uusia oikeudellisia tulevaisuuksia ja rikastuttamasta erilaisista itsestä määräävistä toimijuuksista käytäviä keskusteluja.

Lähteet

- Aneesh, Aneesh (2009) Global Labor: Algoratic Modes of Organization. *Sociological Theory* 27:4, 347–370.
- Ayal, Adi (2014) *Fairness in antitrust: protecting the strong from the weak*. Oxford: Hart.
- Berger, Peter & Thomas Luckmann, (1967) *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Doubleday.
- Braidotti, Rosi (2013) *The posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- Brownsword, Roger (2012) The shaping of our on-line worlds: getting the regulatory environment right. *International Journal of Law and Information Technology* 20:4; 249–272.
- Castells, Manuel (2010) *The power of identity*. 2. painos. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Cohen, Julie E. (2019) *Between Truth and Power. The Legal Constructions of Informational Capitalism*. New York: Oxford University Press.
- Cohen, Julie E. (2012) *Configuring the networked self: Law, code, and the play of everyday practice*. New Haven: Yale University Press.
- Dijck, José van & Bart Jacobs (2019) Electronic identity services as sociotechnical and political-economic constructs. *New Media & Society*. <https://doi.org/10.1177/1461444819872537> (viitattu 29.11.2019).

- Durante, Massimo (2011) Rethinking human identity in the age of autonomic computing: the philosophical idea of trace, 85–103. Teoksessa Mireille Hildebrandt & Antoinette Rouvroy (toim.) *Law, Human Agency and Autonomic Computing: The Philosophy of Law Meets the Philosophy of Technology*. Routledge: a GlassHouse book.
- Ellul, Jacques (1976) *The technological society*. Repr. New York: Alfred A. Knopf.
- Fuller, Steven (2018) *Post-truth: knowledge as a power game*. Lontoo: Anthem Press.
- Gillespie, Tarleton (2018) *Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media*. Yale University Press.
- Hacker, Philipp (2018) Teaching Fairness to Artificial Intelligence: Existing and Novel Strategies Against Algorithmic Discrimination Under EU Law. *Common Market Law Review* 55, 1143–1186.
- Haraway, Donna (1985) A Manifesto for Cyborgs: Science, technology, and socialist feminism in the 1980's. *Socialist Review* 80, 65–108.
- Hildebrandt, Mireille & Kieron O'Hara (2020) *Life and law in the era of data-driven agency*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Hildebrandt, Mireille (2015) *Smart Technologies and the End(s) of Law*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Hodges, Christopher (2019) Collective Redress: The Need for New Technologies. *Journal of Consumer Policy* 42, 59–90.
- Kitchin, Rob & Martin Dodge (2011) *Code / Space. Software and everyday life*. Cambridge & Lontoo: MIT Press.
- Koillinen, Mikael (2012) Henkilötietojen suoja itsenäisenä perusoikeutena. *Oikeus* 47:2, 171–193.
- Koivisto, Ida (2018) Ohjattua vapautta? Itsemääräämisoikeus hallinnan välineenä. *Lakimies* 6/2018, 627–650.
- Kosseff, Jeff (2019) *The twenty-six words that created the internet*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Koulu, Risto (2017) *Yhdessä vai erikseen? – kollektiivisen lainkäytön lupaus*. Helsinki: COMI.
- Koulu, Riikka (2012) Jokakodin laajakaista – pääsy internetiin perusoikeutena. *Lakimies* 2/2012, 280–302.
- Käll, Jannice (2017) A Posthuman Data Subject: The Right to Be Forgotten and Beyond. *German Law Journal* 18:5, 1145–1162.
- Laudon, Kenneth (1974) *Computers and Bureaucratic Reform: the political functions of urban information systems*. New York: John Wiley.
- Lehtiniemi, Tuukka & Minna Ruckenstein (2019) The social imaginaries of data activism. *Big Data & Society* 6:1, 1–12.
- Lievrouw, L. A. (2014) Materiality and Media in Communication and Technology Studies: An Unfinished Project, 21–56. Teoksessa P. J. Boczkowski, L. A. Foot & T. Gillespie (toim.) *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Lindroos-Hovinheimo, Susanna (2016) Elämäntarinoiden hallintaa – eurooppalainen henkilötietojen suoja yksilöllistymisen ilmentymänä, 120–139. Teoksessa Päivi Korpisaari (toim.) *Oikeus, tieto ja viesti – Viestintäoikeuden vuosikirja 2015*. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja.
- Lister, Martin & Jon Dovey & Seth Giddings & Iain Grant & Kieran Kelly (2003) *New Media: a critical introduction*. 2. painos. Lontoo: Routledge.
- Mackenzie, D. A. & J. Wajcman (1999) *The social shaping of technology*. 2. painos. Philadelphia: Open University Press.
- Mak, Vanessa (2018) Contract and consumer law, 17–38. Teoksessa Vanessa Mak, Eric Tjong Tjin Tai & Anna Berlee (toim.) *Research Handbook in Data Science and Law*. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.
- Marco Colino, Sandra (2019) The Antitrust F Word: Fairness Considerations in Competition Law. *The Chinese University of Hong Kong, Faculty of Law Research Paper* 09/2018, 1–21. Osoitteessa https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3245865 (viitattu 29.11.2019).

- Maroni, Marta (2019) "Some reflections on the announced Facebook Oversight Board". Kirjoitus Centre of Media Pluralism and Media Freedom -blogissa 17.10.2019. <https://cmpf.eui.eu/some-reflections-on-the-announced-facebook-oversight-board/> (viitattu 13.12.2019).
- Mayer-Schönberger, Viktor & Kenneth Cukier (2014) *Big Data: A revolution that will transform how we live, work, and think*. Boston: Mariner Books, Houghton Mifflin Harcourt.
- Radin, M. J. & M. Sunder (2004) The Subject and Object of Commodification. Teoksessa M. M. Ertman & J. C. Williams (toim.) *Rethinking commodification: Cases and Readings in Law & Culture*. New York University Press.
- Radin, M. J. (1987) Market-Inalienability. *Harvard Law Review* 100:8, 1849–1937.
- Radin, M. J. (1993) *Reinterpreting Property*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rautiainen, Pauli & Ida Koivisto (2018) Oikeuden maailman kuviteltu ihminen ja hänen itsemääräämisoikeutensa rajat. *Oikeus* 47:4, 465–481.
- Regan, Priscilla M. (2015) Privacy and the common good: revisited, 50–70. Teoksessa Beate Roessler & Dorota Mokrosinska (toim.) *Social Dimension of Privacy. Interdisciplinary Perspectives*. Cambridge University Press.
- Roessler, Beate (2015) Should personal data be a tradable good? On the moral limits of markets in privacy, 141–161. Teoksessa Beate Roessler & Dorota Mokrosinska (toim.) *Social Dimension of Privacy. Interdisciplinary Perspectives*. Cambridge University Press.
- Rouvroy, Antoinette (2013) The end(s) of critique, 143–167. Teoksessa Mireille Hildebrandt & Katja de Vries (toim.) *Privacy, Due Process and the Computational Turn: The Philosophy of Law Meets the Philosophy of Technology*. Abingdon: Routledge.
- Saarenpää, Ahti (2012) Oikeusinformatiikka. Teoksessa Timo Tammilehto (toim.) *Oikeusjärjestys: Osa 1*. 8 painos. Rovaniemi: Lapin Yliopisto.
- Saariketo, Minna (2020) *Kuivitelmiä toimijuudesta koodin maisemissa*. Tampereen yliopisto, väitöskirja 241.
- Saariketo, Minna (2013) Tulevaisuuden ihannetoimijan tarinallinen tuottaminen Euroopan Digitaalistrategiassa. *Hallinnon tutkimus* 32:4, 270–283.
- Dijck, José van (2013) *The Culture of Connectivity. A Critical history of Social Media*. Oxford: Oxford University Press.
- Verbeek, Peter-Paul (2011) Subject to technology: On autonomic computing and human autonomy, 27–45. Teoksessa Mireille Hildebrandt & Antoinette Rouvroy (toim.) *Law, Human Agency and Autonomic Computing: The Philosophy of Law Meets the Philosophy of Technology*. Routledge: a GlassHouse book.
- Vries, Katja de (2016) *Machine learning/Informational fundamental rights – Making of sameness and difference*. Väitöskirja, Department of Law, Vrije Universiteit Brussels.